

YUNON FAYLASUFLARINING BORLIQ HAQIDAGI QARASHLARI VA ULARNING TABIIY FANLAR RIVOJLANISHIDAGI O'RNI

Zaynobiddinova Naima Inomiddinova

NamDPI gumanitar fanlar kafedrasi katta o'qituvchisi f.f.n

Mamadaliyeva Dildora Shuhratjon qizi

NamDPI Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi

(boshlang'ich ta'lim) 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada qadimgi yunon faylasuflarining borliq to'g'risidagi falsafiy qarashlari va ularning tabiiy fanlar rivojlanishiga qo'shgan hissassi tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida antik davr mutafakkirlarining ontologik g'oyalari zamonaviy ilm-fan rivojiga asos bo'lganligi aniqlangan. Maqolada yunon faylasuflari tomonidan ilgari surilgan borliq konsepsiyalari, modda va materiya haqidagi nazariyalar hamda ularning tabiiy-ilmiy ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: ontologiya, yunon falsafasi, tabiiy fanlar, materiya, borliq, substantsiya, Geraklit, Aflotun.

ВЗГЛЯДЫ ГРЕЧЕСКИХ ФИЛОСОФОВ НА БЫТИЕ И ЕГО РОЛЬ В РАЗВИТИИ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК

Аннотация. В данной статье анализируются философские взгляды древнегреческих философов на бытие и их вклад в развитие естественных наук. В результате исследования было установлено, что онтологические идеи мыслителей древности стали основой развития современной науки. В статье освещаются концепции бытия, выдвинутые греческими философами, теории о материи и материи, а также их естественнонаучное значение.

Ключевые слова: онтология, греческая философия, естественные науки, материя, бытие, субстанция, Гэраклит, Афлотун.

THE VIEWS OF GREEK PHILOSOPHERS ON BEING AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE NATURAL SCIENCES

Abstract. This article analyzes the philosophical views of ancient Greek philosophers on being and their contribution to the development of the Natural Sciences. As a result of the study, it was determined that the ontological ideas of the thinkers of antiquity were the basis for the development of modern science. The article highlights the concepts of being, theories about Matter and matter, as well as their natural-scientific significance, which were put forward by Greek philosophers.

Keywords: ontology, Greek philosophy, Natural Sciences, matter, being, substance

KIRISH

Qadimgi yunon falsafasi jahon sivilizatsiyasining eng muhim ma'naviy meroslaridan biri hisoblanadi. Yunon faylasuflari tomonidan ishlab chiqilgan borliq haqidagi tasavvurlar va g'oyalari keyinchalik tabiiy fanlarning shakllanishi va rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi [1,p.45]. Ushbu maqolaning maqsadi - qadimgi yunon mutafakkirlarining ontologik qarashlarini o'rganish va ularning zamonaviy ilmi-fan rivojida ahamiyatini aniqlashdan iborat. Yunon falsafasining eng muhim xususiyati - tabiatni yaxlit tizim sifatida o'rganishga intilish bo'ldi. Ular moddiy olam hodisalarini bir-biridan ajratmagan holda, ularning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini tadqiq etdilar. Bu yondashuv zamonaviy fanda tizimli tahlil metodining shakllanishiga olib keldi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqot metodologiyasi tarixiy-qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va germeneytik metodlarga asoslangan. Maqolani tayyorlashda yunon falsafasi va tabiiy fanlar tarixi bo'yicha rus, o'zbek va xorijiy manbalardagi ma'lumotlar o'rganildi.

Asosiy manba sifatida Guthrie [2] ning "Yunon falsafasi tarixi", Losev [3] ning "Qadimgi dunyoning falsafiy merosi" va Rahmonov [4] ning "Antik falsafa tarixi" asarlari tanlandi. Bu asarlarda yunon faylasuflarining ontologik g'oyalari va ularning ilmiy ahamiyati atroflicha yoritilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Milet maktabi vakillarining borliq haqidagi qarashlari tabiiy-ilmiy xarakterga ega edi. Fales suv, Anaksimandr "apeyron", Anaksimenes havo - barcha narsalarning asosi deb hisoblagan [5, p. 78]. Ularning bu g'oyalari keyinchalik moddaning tuzilishi haqidagi ilmiy nazariyalarning shakllanishiga turtki bo'ldi.

Geraklitning "hamma narsa oqadi" prinsipi va qarama-qarshiliklar birligi haqidagi ta'limoti dialektikaning asosiy qonuniyatlarini tushunishda muhim ahamiyat kasb etdi [6, p. 156]. Pifagorning sonlar va geometrik shakllar borliqning asosini tashkil etishi haqidagi g'oyalari matematika va fizika fanlarining rivojiga katta hissa qo'shdi.

Demokritning atomistik nazariyasi modda tuzilishi haqidagi zamonaviy tasavvurlarning shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynadi [7, p. 234]. Uning atomlar va bo'shliq haqidagi g'oyalari keyinchalik fizika va kimyo fanlarining rivojlanishiga asos bo'ldi.

Aflotunning g'oyalari dunyosi va Arastuning materiya va forma haqidagi ta'limoti falsafiy fikr taraqqiyotida yangi bosqichni boshlab berdi [8, p. 189]. Ularning kategoriyalar va mantiq haqidagi qarashlari ilmiy metodologiya shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Yunon faylasuflari borliq haqidagi tasavvurlarni rivojlantirishda bir necha muhim bosqichlardan o'tdilar. Dastlabki davrlarda tabiat hodisalarini tushuntirish va moddiy olamning asosini izlash ustuvor bo'lgan bo'lsa, keyinchalik nazariy-metodologik masalalar ham muhim ahamiyat kasb eta boshladi [3, p. 167]. Bu evolyutsion jarayon quyidagi xususiyatlarga ega:

1. Milet maktabi vakillari tomonidan ilgari surilgan moddiy substansiya g'oyasi
2. Eley maktabining borliq va yo'qlik dialektikasi
3. Atomistik nazariyaning shakllanishi
4. Aflotun va Arastu tomonidan yaratilgan metafizik tizimlar

Milet maktabi vakillari tabiatni tushuntirishda mifologik yondashuvdan voz kechib, ratsional izlanishlar yo'liga o'tdilar. Fales suvni barcha narsalarning asosi deb hisoblab, materiyaning o'zgaruvchanlik xususiyatini ta'kidladi. Uning fikricha, suv turli agregat holatlarida (suyuq, qattiq, gaz) mavjud bo'lib, barcha moddiy narsalar undan paydo bo'ladi [1, p. 89].

Anaksimandr o'zining "apeyron" nazariyasi bilan materiyaning cheksizligi va doimiy harakatda ekanligi g'oyasini ilgari surdi. U "apeyron"ni aniq modda sifatida emas, balki barcha moddalarning potensial imkoniyati sifatida talqin qildi. Bu g'oya keyinchalik fizikada materiya va energiya o'zaro bog'liqligi nazariyasining shakllanishiga ta'sir ko'rsatdi [5, p. 123].

Anaksimender havoni asosiy substansiya deb hisobladi va uning siyraklanishi va quyuqlashishi natijasida turli moddalar hosil bo'lishini ta'kidladi. Bu g'oya zamonaviy termodinamika qonunlarining kashf etilishida muhim rol o'ynadi.

Geraklit o'zining "panta rei" (hamma narsa oqadi) prinsipi orqali tabiatdagi doimiy o'zgarishlar va transformatsiyalarni tushuntirishga harakat qildi. Uning fikricha, olamda mutlaq tinchlik yo'q, barcha narsalar uzluksiz harakatda va o'zgarishda [6, p. 178]. Bu g'oya keyinchalik fizikada energiyaning saqlanish va aylanish qonunining kashf etilishiga olib keldi.

Geraklitning qarama-qarshiliklar birligi va kurashi haqidagi ta'limoti zamonaviy fizika va kimyoda kuzatiladigan ko'plab jarayonlarni tushuntirishda metodologik asos bo'lib xizmat qilmoqda. Masalan, elektr zaryadlarining o'zaro ta'siri, kimyoviy reaksiyalardagi qarama-qarshi kuchlar va boshqalar.

Pifagor va uning izdoshlari borliqning asosini sonlar tashkil etadi degan g'oyani ilgari surdilar. Ular geometrik shakllar va sonlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganib, matematika va fizika fanlarining rivojiga ulkan hissa qo'shdilar [7, p. 245]. Pifagorchilarning quyidagi kashfiyotlari alohida ahamiyatga ega:

1. Geometrik teoremlar va aksiomalar tizimi
2. Musiqiy garmoniya nazariyasi
3. Osmon jismlarining harakati qonuniyatlari

4. Son va fazoviy munosabatlar nazariyasi

Demokritning atomistik ta'limoti zamonaviy fizika va kimyoning nazariy asoslaridan birini tashkil etadi. U quyidagi fundamental g'oyalarni ilgari surdi:

1. Materiya bo'linmas zarrachalar - atomlardan tashkil topgan
2. Atomlar doimo harakatda bo'ladi
3. Atomlar o'rtasida bo'shliq mavjud
4. Turli moddalar atomlarning turlicha birikishidan hosil bo'ladi

Bu g'oyalar XIX-XX asrlarda atom tuzilishi nazariyasining yaratilishiga va kvant mexanikasining rivojlanishiga zamin yaratdi [8, p. 234].

Empedoklning to'rt unsur (suv, havo, tuproq, olov) nazariyasi kimyoviy elementlar va ularning xossalari haqidagi tasavvurlarning shakllanishida muhim rol o'ynadi. U moddalarning o'zaro ta'siri va transformatsiyasi g'oyasini ilgari surdi, bu esa keyinchalik kimyoviy reaksiyalar nazariyasining rivojlanishiga turtki bo'ldi [2, p. 167].

Aflotunning g'oyalar olami haqidagi ta'limoti bevosita tabiiy fanlarga emas, balki ilmiy metodologiyaga katta ta'sir ko'rsatdi. Uning matematikaga bergan yuqori bahosi va ideal shakllar haqidagi nazariyasi nazariy fizika va kosmologiyaning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etdi. Aflotun akademiyasida o'qitilgan geometriya va astronomiya fanlari keyinchalik Yevklid geometriyasi va Ptolemey astronomiyasining shakllanishiga olib keldi [4, p. 189].

Arastu o'zining "Fizika", "Osmon haqida", "Meteorologika" kabi asarlarida tabiat hodisalarini tizimli ravishda o'rgandi. Uning materiya va forma, potensial va aktual imkoniyat, harakat va o'zgarish haqidagi ta'limoti tabiiy fanlarning metodologik asoslarini yaratdi. Arastuning quyidagi g'oyalari alohida ahamiyatga ega:

1. Tabiatdagi barcha o'zgarishlarning sabab-oqibat bog'liqligi
2. Materiyaning uzluksizligi va bo'linuvchanligi
3. Fazoviy-vaqt munosabatlari
4. Tabiiy jarayonlarning maqsadga muvofiqlik prinsipi

Yunon mutafakkirlari ilmiy bilimning turli sohalarini (matematika, fizika, astronomiya, biologiya) bir-biri bilan uzviy bog'liqlikda rivojlantirdilar. Ularning interdisiplinar yondashuvi zamonaviy fanda ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

XULOSA

Yunon faylasuflarining borliq haqidagi qarashlari nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki zamonaviy ilm-fanning nazariy-metodologik asoslaridan biri sifatida bugungi kunda ham o'z qiymatini saqlab qolmoqda. Ularning ilmiy merosi insoniyat tafakkuri taraqqiyotining muhim bosqichi bo'lib, kelajakda ham tabiiy fanlarning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, yunon faylasuflarining ontologik g'oyalari va metodologik yondashuvlarini zamonaviy ilmiy izlanishlarda qo'llash

mumkin. Ularning asarlarini chuqur o'rganish orqali bugungi kun ilm-fanining dolzarb muammolarini hal etishda yangi yechimlar topish imkoniyati yaratiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1) Asmus, V.F. Antik falsafa tarixi. Toshkent: O'zbekiston, 2016
- 2) Guthrie, W.K.C. A History of Greek Philosophy. Cambridge: Cambridge University Press, 1962
- 3) Лосев, А.Ф. Философское наследие античного мира. Москва: Наука, 2000
- 4) Rahmonov, R. Antik falsafa tarixi. Toshkent, Fan va texnologiya, 2018
- 5) Barnes, J. The Presocratic Philosophers. London: Routledge, 1982
- 6) Graham, D.W. Science Before Socrates. Oxford: Oxford University Press, 2015
- 7) McKirahan, R.D. Philosophy Before Socrates. Indianapolis: Hackett Publishing, 2011
- 8) Жураев, Н. Фалсафа тарихи. Тошкент: Маънавият. 2019